

ньо союзним органам. Партійний центр у Росії взагалі був відсутній, губпарткоми підпорядковувалися ЦК РКП(б). Отже, провідне місце в ієрархії у росіян сполучалося з відсутністю національної державності. Російська радянська державність була не національною, а імперською.

У політичному словнику більшовиків основоположні поняття, починаючи від комунізму, мали подвійний зміст: на публіку і для внутрішнього вжитку. Поняття федерації не стало винятком.

Федеративний тип побудови держави передбачає поділ владних повноважень між центром і периферією. Отже, за визначенням федералізм не міг співіснувати з диктатурою. У Конституції РСФРР слово «федерація» вживалося тільки в назві держави, оскільки деякі її території мали статус автономій. У жодній статті не згадувалися права суб'єктів федерації, які не могли бути оскаржені федеративним центром. За її зразком була побудована Конституція СРСР і конституції всіх союзних республік.

3. Українізація комуністичної диктатури і суспільно-політичного життя

Керуючи процесом утворення союзної держави, Й.Сталін зробив усе можливе, щоб здійснити приховану «автономізацію» радянських республік. Разом із тим він, як і всі його колеги з політбюро ЦК РКП(б), уважав за потрібне урівноважити втрату союзними республіками незалежного статусу проголошенням гасла про першочергове розв'язання національного питання.

Розглянемо, якими засобами Кремль здійснював курс на зняття з радянської влади присмаку окупаційності в національних республіках, і передусім в Україні. Україна була завойована за допомогою мільйонної армії, але утримувати її тільки силою було неможливо. Українці повинні були переконатися в тому, що радянська влада — це їхня власна влада. Посадові особи, пропагандисти, чекісти й учителі мусили спілкуватися в установах, закладах освіти і через засоби масової інформації українською мовою.

Виступаючи в квітні 1923 р. на VII Всеукраїнській партконференції з доповіддю про діяльність ЦК РКП(б), Л.Троцький вказав, що відчуженість правлячої партії і радянського апарату від основної маси населення є небезпечною. Стократ небезпечнішим він назвав непорозуміння з селянством, якщо воно не належало до національності, яка була панівною у монархічній Росії. Звідки випливав його висновок: потрібна не тільки господарська змичка з селянським ринком і політична змичка пролетаріату та селянства, треба подумати й про національну змичку: мову, школу, культуру³⁷.

Те ж саме, але з акцентом на користь добрих стосунків, а не катастрофічний негатив непорозумінь підкреслював і Сталін на XII з'їзді

РКП(б): «Щоб Радянська влада стала і для інонаціонального селянства рідною — необхідно, щоб вона була зрозуміла для нього, щоб вона функціонувала рідною мовою, щоб школи й органи влади будувалися з людей місцевих, які знаються на мові, звичаях, побуті неросійських національностей»³⁸.

Започатковану XII з'їздом РКП(б) кампанію Л.Троцький назвав національною змичкою, тому що розглядав її в контексті взаємовідносин міста і села. Після з'їзду кампанію стали називати коренізацією влади в національних республіках, хоча цей термін безпосередньо на з'їзді не вживався. У республіці, де проводилася кампанія, віддавали перевагу термінам, прив'язаним до національного ґрунту. В Україні, зокрема, цю кампанію назвали українізацією.

Німецький фахівець з історії національної політики Кремля Герхард Зімон справедливо вважає, що спрямовувана з Москви коренізація мала запобігти розвитку тих національних сил, які зруйнували в 1917–1918 рр. Російську і Дунайську імперії. Сприяння в сфері мови, культури і кадрової політики повинне було компенсувати автономістські або сепаратистські сподівання³⁹.

Однак політика коренізації в усіх її національних формах була корисною для влади лише до певного ступеня. В такій національно потужній республіці з міцними традиціями визвольної боротьби, як Україна, Кремлю не вдалося обмежити кампанію простим укоріненням влади. Українізація майже одразу вийшла за межі бюрократичної кампанії і стала знаряддям національного відродження. А національне відродження в усіх його аспектах було вже небезпечним для укорінення влади, тому що не вкладалося у вузькі рамки радянської державності.

Більшовицьке керівництво, як підкреслював Г.Зімон, розуміло, що політика коренізації означала ходіння по лезу ножа, і тому постійно знаходило і поборювало різні «національні ухили». Попри декларації про особливу небезпеку великодержавного шовінізму, Кремль боровся в Україні не з російським шовінізмом, а тільки з «українським буржуазним націоналізмом» і «націонал-ухильниками».

Слід відзначити, що в Україні політика українізації формально була проголошена VIII Всеросійською партконференцією в грудні 1919 р. тезою про те, що члени РКП у цій державі повинні на ділі реалізовувати право трудящих мас учитися й розмовляти в усіх радянських установах рідною мовою. Керівники КП(б)У підкреслювали, що українська мова повинна поширюватися в суспільно-політичному житті через те, що вона є транслятором і знаряддям пропаганди. Розглянувши 11 січня 1921 р. питання про заходи розвитку української культури, політбюро ЦК КП(б)У доручило В.Чубарю і О.Шумському підготувати циркуляр для членів партії про використання української мови «як засобу поширення комуністичних ідей серед трудящих мас України».⁴⁰

Однак у реалізації цієї політики функціонери одразу натрапили на

суто технічні перешкоди. Більшовики українського походження майже повністю складалися з міських жителів, які в Україні були здебільшого неукраїнцями. В історіографії досить поширена помилкова теза про те, що переважно російський національний склад КП(б)У істотно змінився навесні 1920 р., коли лави партії поповнили близько 4 тис. членів УКП(б). Але більшовики використали боротьбистів, щоб оволодіти Україною зсередини, після чого постаралися різними способами позбутися їх. М.Скрипник знайшов у собі мужність повідомити на XII з'їзді РКП(б) про підсумки проведеного Леніним і Раковським за допомогою самих боротьбистських лідерів розгрому найбільш впливової і масової в 1917–1919 рр. української політичної партії: «Зараз на Україні маємо лише 118 боротьбистів, а решта? Якась частина переїхала до Росії, а решта — почасти самі вийшли, а більшу частину викинули з партії тоді, як чистили з мотивів, що вони заховали національні забобони»⁴¹.

Навіть після офіційного проголошення кампанії коренізації в СРСР керівники КП(б)У довго не виявляли схильності до активних дій у напрямі українізації. Зрештою, їм довелося б починати українізацію з себе, тобто прикласти особисті зусилля для оволодіння українською мовою. За даними 1923 р., тільки 737 з 11 826 відповідальних працівників партійно-радянського апарату УСРР заявили, що знають її.⁴² Другий секретар ЦК КП(б)У Д.Лебедь зробив навіть спробу теоретично обґрунтувати відторгнення компартійно-радянською номенклатурою української мови та культури. Мовляв, російська мова й культура в Україні пов'язані з місцем і найпрогресивнішим у суспільстві робітничим класом, а українська мова та культура — з селом і відсталим селянством. Звідси обов'язком членів КП(б)У, на думку Лебеда, було сприяння «природному процесу» перемоги російської мови й культури.

Теорія Лебеда про «боротьбу двох культур» настільки поширилася в партійних колах, що керівники партії змушені були вписати в резолюцію XII з'їзду РКП(б) у національному питанні таку тезу: «Розмови про переваги російської культури і висування положення про неминучість перемоги більш високої російської культури над культурами більш відсталих народів (українською, азербайджанською, узбецькою, киргизською та ін.) є не що інше, як спроба закріпити панування великоруської національності. Тому рішуча боротьба з пережитками великоруського шовінізму є першим черговим завданням нашої партії»⁴³.

До квітня 1925 р. партійну організацію УСРР очолював Е.Квірінг, який звертав мало уваги на кампанію коренізації, вважаючи її другою. У боротьбі за владу, що точилася в Кремлі, він підтримував «трійку» в її протистоянні з Л.Троцьким. Коли Сталін розпочав боротьбу з колишніми союзниками, він не спромігся своєчасно зорієнтуватися й утратив посаду. На його місце Сталін прислав Л.Кагановича. Саме при ньому кампанія українізації набула найбільшого розвитку. Каганович по-чиновницькому ретельно втілював у життя офіційний курс. Він на-

віль трохи вивчив українську мову, якої раніше не знав, хоча народився в Україні.

Здавалося б, Каганович повинен був знайти спільну мову з одним із лідерів УКП(б) О.Шумським, який з вересня 1924 р. обіймав ключову посаду наркома освіти УСРР. Однак кожний із них розумів українізацію по-своєму. Шумський використовував кампанію коренізації для розгортання національно-культурного будівництва на основі дерусифікації, а Каганович намагався обмежити його дії. Спочатку наркома освіти звинуватили у службових прорахунках, унаслідок чого він змушений був залишити посаду і виїхати за межі України. Згодом Шумського звинуватили в націонал-ухильництві, ухилові надали його прізвище й у шумськізмі почали звинувачувати тих діячів, які надавали українізації не культурницького, а державницького характеру.

Виявити межу між цими різновидами українізації було досить важко. На реалізації політичного курсу часто позначалися персональні якості того чи того діяча. Каганович завжди відчував тимчасовість свого перебування в Україні й оцінював ситуацію тільки під кутом зору інтересів Кремля, а точніше — Й.Сталіна. В.Чубар, який заступив Раковського на посаді голови РНК, ретельно ставився до виконання директив Кремля, але виступав перед керівництвом як представник харківського компартійно-радянського субцентру влади і дбав про інтереси очолюваної ним республіки. На VIII Всеукраїнському з'їзді рад у січні 1924 р. він заявив: «Українізація полягає в тому, щоб залучати до державної роботи максимальне число українського елементу, щоб в рамках пролетарського Союзу радянських республік виявити максимум самостійності в роботі кожної союзної республіки»⁴⁴.

Національна інтелігенція спочатку спостерігала за кампанією українізації з підозрою. Про це свідчить, наприклад, запис у щоденнику С.Єфремова (від 24 жовтня 1924 р.): «“Українізація”. От іще, опріч “чистки” справжня злоба дня. Просто стогін і гвалт стоїть по установах. Виданий був наказ, щоб усі службовці вміли по-українському, але як ніхто з росіян і “тоже — малороссов” того всерйоз не брав, то граматики і словники любенько спочивали собі під спудом. Аж тут почали іспити робити і, хто не складе — виганяти. От тут от і почалося. Достається, звичайно, українцям, хоча в тому, що робиться, вони Богові духа винні. Характерно, що найсерйозніше до українізації поставилися службовці-жиди і справді за цих півроку навчилися, тоді як росіяне нарікали і нарікають, але пальцем кивнути не хочуть, щоб якимось вже раду собі з тим дати»⁴⁵.

Однак саме з 1924—1925 рр. національна інтелігенція, емігранти, які поверталися, а також західноукраїнські фахівці, що тікали від польського гноблення, почали знаходити широке поле для творчої роботи в різних сферах життя. Кращі представники інтелігенції, починаючи від М.Грушевського, які в минулому очолювали визвольний рух й будували

демократичну державу українського народу, знайшли застосування своїм силам у галузі культури. Завдяки їхнім зусиллям було одержано вагомі здобутки в розвитку освіти, науки, літератури та мистецтва. Після приходу в 1927 р. у наркомат освіти УСРР М.Скрипника українізація остаточно перетворилася з переважно апаратної кампанії на широкий культурницький рух. Наркомос УСРР був у ті часи потужним відомством, яке контролювало майже всі різновиди освіти, науки і культури, зокрема, Головна наука (у тому числі Всеукраїнську академію наук), Головлітосвіту (клуби, сільбуду, бібліотеки), Головліт (видавництва), Державне видавництво України, Книжкову палату. 1920-ті роки справедливо вважаються добою національного відродження.

Порівнюючи українізацію в УСРР із подібними процесами коренізації в інших національних республіках, можна побачити цілком окреслену закономірність. Вона полягає в тому, що прищеплення тоталітарних владних структур суспільному організмові, яке було суттю офіційної кампанії коренізації, в Україні супроводжувалося національним відродженням. В інших республіках коренізація мала більше ознак кампанії з укорінення радянської влади.

Усе це чудово бачили і в Москві, і в Кремлі. Кремль мовчав і навіть сприяв діяльності М.Скрипника. Скрипник користувався високим авторитетом у республіканській партійній організації й обіймав вагомі партійні посади: з грудня 1925 р. — член політбюро ЦК КП(б)У, з 1927 р. — член ЦК ВКП(б). Але він спромігся зробити так багато для стимулювання розвитку національної культури саме через те, що користувався підтримкою першої особи в компартійно-радянській номенклатурі — Кагановича. Підтримка пояснювалася політичними розрахунками патрона Кагановича — Сталіна. Тривалий час Сталін погоджувався на поступки в національному питанні. У боротьбі з конкурентами в політбюро ЦК ВКП(б) він гостро потребував підтримки найбільшої національної республіки — УСРР, і найбільшої республіканської партійної організації — КП(б)У.

У Москві сприймали успіхи українізації по-різному. Перетворення української мови на фактичну державну мову в межах УСРР було незвичним і багатьох навіть шокувало. Варто процитувати відомий лист М.Горького від 7 травня 1926 р. директорві Державного видавництва України О.Слісаренку з протестом проти скорочення тексту роману «Мать» під час його видання українською мовою. Щодо скорочення письменник мав рацію, але далі він писав: «Мне кажется, что и перевод этой повести на украинское наречие тоже не нужен. Меня очень удивляет тот факт, что люди, ставя перед собой одну и ту же цель, не только утверждают различие наречий — стремятся сделать наречие “языком”, но ещё и угнетают тех великороссов, которые очутились меньшинством в области данного наречия»⁴⁶.

Г.Зінов'єв, прізвище якого носив з 1924 р. окружний центр (ко-

лишній Єлізаветград), залишався затятим прибічником «автономізації» УСРР. «На Україні проводять таку “українізацію”, яка суперечить нашій національній політиці», — заявив він на президії ЦКК ВКП(б) у червні 1927 р. і закінчив свій виступ заявою про те, що українізація «допомагає петлюрівщині».⁴⁷ Вираз «петлюрівська українізація» Сталін взяв на озброєння у свого політичного опонента тільки восени 1932 р., під час підготовки Голодомору в УСРР і на Кубані.

Апаратна українізація починалася з партії. За переєстрацією, проведеною наприкінці 1920 р., в Україні налічувалося 37 958 членів партії, в тому числі 61,1% росіян, 20,1% українців, 11,4% євреїв, 2,6% поляків. На початку 1924 р., тобто до масових наборів, кількість членів КП(б)У майже не змінилася (39 884 осіб), але відсоткове співвідношення національностей стало істотно іншим: 47,1% росіян, 29,8% українців, 14,7% євреїв⁴⁸. Це було пов'язане з демобілізацією Червоної армії, в якій перебувала більша частина комуністів.

Від 1924 р. почалися масові набори до державної партії, які докорінно змінили її обличчя й остаточно поділили партійні лави на еліту (апаратних працівників) і рядову членську масу. Членська маса й — незрівнянно меншою мірою — еліта поповнювалися за рахунок місцевих національностей, передусім українців. На початок 1926 р. загальна кількість членів і кандидатів КП(б)У сягнула 152 тис. осіб. Серед них було 66,5 тис. українців (43,9%), 57 тис. росіян (37%), 17 тис. євреїв (11,4%)⁴⁹. У 1927 р. питома вага українців серед 268 тис. членів і кандидатів у члени КП(б)У дорівнювала 52% (ідеться про тих, хто заповнив анкети під час партійного перепису)⁵⁰.

Однак у ЦК КП(б)У представництво українців не перевищувало чверті. Першими (у 1925–1934 рр. — генеральними) секретарями ЦК КП(б)У центральне партійне керівництво рекомендувало тільки неукраїнців — німця Е.Квірінга, єврея Л.Кагановича, поляка С.Косіора.

Відомий український (у минулому канадський) дослідник Богдан Кравченко слушно пов'язує успіхи в українізації з появою націонал-комуністичної течії в державній партії⁵¹. Ця течія сформувалася вже не на основі колишньої партії М.Грушевського, а з управлінської молоді, яка прийшла в партію під час масових наборів і свято вірила тому, про що писали радянські газети. Це було поповнення того молодого покоління комуністів, яке згадував Сталін в листі до Леніна від 22 вересня 1922 р., коли обстоював ідею «автономізації» незалежних республік у складі РСФРР: «Ми переживаємо таку смугу розвитку, коли форма, закон, конституція не можуть бути ігноровані, коли молоде покоління комуністів на окраїнах гру в незалежність відмовляється розуміти як гру, вперто приймаючи слова про незалежність за чисту монету і так само вперто вимагаючи від нас проведення в життя букви конституції незалежних республік»⁵².

Націонал-комуністи в українському уряді зробили спробу викорис-

тати кампанію коренізації, щоб приєднати суміжні з УСРР території, населені переважно українцями. Скориставшись реформою адміністративно-територіального поділу 1923–1925 рр., що відбувалася одночасно в Україні та Росії, український уряд порушив перед ЦВК СРСР питання про приєднання до республіки повітів і волостей у прикордонних з УСРР Курській і Воронежській губерніях. Ішлося про територію в Курській губернії з населенням 807,2 тис. осіб (серед них 484,8 тис. українців, тобто 60%), а також про територію у Воронежській губернії з кількістю населення 1243,8 тис. осіб (серед них – 930,9 тис. українців, тобто 74,9%)⁵³.

З метою нейтралізації цього демаршу керівники Північнокавказького краю звернулися до політбюро ЦК РКП(б) з проханням вилучити з підпорядкування Україні Таганрозький і Шахтинський округи. В їхньому поданні мова не йшла про національний склад населення в обох округах. Вони виходили з суто формальної обставини: до революції Таганрог з околицями входив до складу Області Війська Донського⁵⁴.

Для розгляду обох подань ЦВК СРСР створив комісію під керівництвом голови ЦВК БСРР О.Черв'якова. Комісія запропонувала передати Україні суміжні території Курської і Воронежської губерній (чотири повіти) з кількістю населення 10 118,6 тис. осіб, у тому числі 591,7 тис. українців. Однак російські члени комісії заблокували це рішення, і питання винесли на розгляд останньої інстанції – політбюро ЦК РКП(б). Його розв'язали тільки в жовтні 1925 р. і не на користь України. Росія одержувала основну частину Таганрозького і Шахтинського округів, а Україна – майже весь колишній Путивльський повіт. Загалом до УСРР приєднувалася територія, на якій мешкало 278 тис. жителів, а до Росії і Білорусії – територія з населенням 479 тис. жителів⁵⁵.

У грудні 1926 р. відбувся Всесоюзний перепис населення, який дав прибічникам формування кордонів між союзними республіками за етнографічною ознакою переконливі аргументи. Виявилося, що у Воронежській губернії мешкало 1009 тис. українців (33,2% усього населення), у Курській губернії – 514 тис. (19,4% населення) і в Північнокавказькому краї – 3107 тис. українців (37,1% населення). Усього за межами УСРР проживало 7975 тис. українців, а з них на територіях, що межували з Україною, – 2733 тис.⁵⁶ Не чекаючи опублікування остаточних даних про національний склад населення, політбюро ЦК КП(б)У за ініціативи М.Скрипника вирішило повернутися до проблеми корегування кордонів і 21 травня 1927 р. ухвалило резолюцію такого змісту: «Поставити питання в ЦК ВКП про приєднання до України районів з більшістю українського населення, що з нею межують»⁵⁷. Та в Кремлі вважали цю справу розв'язаною і закритою.

Однак М.Скрипник не міг заспокоїтися. Врешті решт, суть справи полягала не у збільшенні території України за рахунок сусідів, а в тому, щоб дати можливість українському населенню не розчинитися в іно-

національному середовищі. Вивчаючи матеріали перепису 1926 р., він бачив, що українське населення Північного Кавказу поступово втрачає свої мову і культуру. В Кубанському окрузі налічувалося 915 тис. українців за народністю, але тільки 729 тис. — за мовою, в Донському — відповідно 498 і 255 тис., в Армавірському — 305 і 75 тис., Таганрозькому — 192 тис. українців за народністю і 68 тис. за мовою⁵⁸.

Політика коренізації «нетитульних» націй і народностей усюди здійснювалася без будь-яких перешкод, згідно з проголошеним XII з'їздом РКП(б) офіційним курсом. Однак органи влади в регіонах Російської Федерації гальмували українізацію суміжних з Україною територій з переважно українським населенням. Вони небезпідставно побоювалися, що успішна українізація знову поставить на порядок денний питання про передачу цих територій Україні.

Виявлена українськими керівниками наполегливість змусила Кремль зробити поступки в питанні про українізацію заселених українцями регіонів за межами УСРР. За цієї умови пом'якшилося й ставлення до українізації з боку місцевої адміністрації. У грудні 1928 р. керівники Північнокавказького краю схвалили трирічний план українізації всіх 37 районів із переважно українським населенням. Цей прецедент одразу змінив ситуацію в усіх українських територіях поза УСРР. У 1929 р. керівники Центральної Чорноземної області ухвалили план українізації 27 районів і 780 окремих сільських рад⁵⁹.

Позитивні і негативні для Кремля наслідки політики коренізації мали різний часовий вимір. Позитив досягався майже негайно. Укорінюючись у неросійському середовищі, радянська влада переставала бути окупаційною. Загальносоюзний компартійно-радянський центр здобував підтримку місцевих кадрів, що дозволяло йому здійснювати революційні за змістом перетворення всупереч інтересам і волі переважної більшості населення.

Для вождів державної партії пріоритетною метою була саме комуністична революція, яка ставила кожну людину в пряму економічну залежність від держави. Лише мірою того, як досягалася ця мета, на передній план виходило інше завдання: зміцнювати гомогенність радянського суспільства інтенсивним запровадженням в національних республіках культури і мови імперської нації.

Негативні для Кремля наслідки політики коренізації проявилися в союзних республіках з різною інтенсивністю. Національне відродження в такій потужній республіці, як Україна, найбільше загрожувало будованому з Кремля комуністичному ладові. Через це Україна опинилася в епіцентрі сталінських репресій.

Серед українського населення Північнокавказького краю політика українізації зустріла якнайширшу підтримку. Кількість українців, які навчалися в національних школах, зросла з 12% в 1928/29 навчальному році до 80% в 1931/32 році⁶⁰. Українці за межами УСРР з ентузіазмом

підтримували зусилля уряду УСРР, що перешкоджали їхній денационалізації. Національне відродження українського населення в Росії подвоювало небезпеки українізації в самій Україні, які в Кремлі починали відчуватися дедалі більше.

У лютому 1931 р. на адресу президії XIII Всеукраїнського з'їзду рад надійшла заява, яку підписали деякі делегати і гості з'їзду – робітники харківських заводів. Вони обурювалися тим, що в 1929 р. УСРР з її 30-мільйонним населенням мала не більший бюджет, ніж 5-мільйонна Московська область. Вони вказували на жахливий стан села («босі, голі, голодні, принижені, придушені, загнані, пограбовані гірше, ніж грабував царський уряд, у сто разів гірше, ніж грабує найбільш жадібна капіталістична країна свої колонії»). Кінцевий висновок цієї заяви був такий: «Треба будувати українську радянську державність, бо вже час наспів. Населення зросло, воно вже мало говорить про поламаний паркан чи про відібрану квартиру, а воно говорить про Державу. Українську радянську державність треба будувати, бо вона тільки розпочата, а у нас до цього часу говорять тільки про мову, культуру, хоча це теж елементи державності»⁶¹.

Потрібна була громадянська мужність, щоб піддати критиці курс Кремля з політичних, а не культурницьких позицій. Тому заяви подібного змісту виголошувалися не часто. Але поодинокість відкритих виступів не могла служити показником непоширеності опозиційних настроїв у суспільстві. Що більше поглиблювалася соціально-економічна криза, то вірогіднішим ставав раптовий виплиск антирадянських настроїв у найнебезпечніших для Кремля формах.

Від політики українізації в УСРР Кремль відмовитися не міг, незважаючи на її зростаючу небезпеку для центру. Як «титulyна» нація союзної республіки, українці повинні були володіти зовнішніми ознаками суверенності. Але українізацію в межах Російської Федерації Сталін вирішив негайно припинити. Нарощування пов'язаних з хлібозаготівлями репресій створювало ситуацію, в якій цю акцію можна було здійснити порівняно непомітно.

10 грудня 1932 р., коли на політбюро ЦК ВКП(б) обговорювалося питання про хлібозаготівлі в УСРР, на Північному Кавказі й у Західній області, Сталін раптом відхилився від теми і почав звинувачувати головного промотера українізації в російських регіонах і пропагандиста возз'єднання Кубані з УСРР М.Скрипника у зв'язках з націоналістичними елементами⁶². Ухвалена після цього засідання політбюро ЦК постанова ЦК ВКП(б) «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у Західній області» від 14 грудня 1932 р. стосувалася не стільки заготівель, скільки національної політики Кремля. Можна твердити, що ця постанова знаменувала собою відмову (але тільки стосовно України) від тих напрямів національної політики, які були схвалені після утворення

СРСР XII з'їздом РКП(б). Легітимізований партійним з'їздом курс національної політики скасовувався таємною постановою!

Провал хлібозаготівель у цій постанові пов'язувався з контрреволюційною роботою куркулів, колишніх офіцерів, петлюрівців, прибічників Кубанської Ради. Постанова вимагала від партійних комітетів і радянських органів влади в Україні та на Північному Кавказі «рішуче викоренити ці контрреволюційні елементи шляхом арештів, ув'язнення в концтабір на тривалий строк, не зупиняючись перед запровадженням вищої міри покарання щодо найбільш злісних з них»⁶³.

Увага Північнокавказького крайкому і крайвиконкому зверталася на те, що «легковажна, не впливаюча з культурних інтересів населення, не більшовицька “українізація” майже половини районів Північного Кавказу при повній відсутності контролю за українізацією школи і друку з боку крайових органів, дала легальну форму ворогам Радянської влади для організації спротиву заходам і завданням Радянської влади з боку куркулів, офіцера, реємігрантів-козаків, учасників Кубанської ради і т. п.»⁶⁴. ЦК КП(б)У і РНК УСРР зобов'язувалися цією постановою забезпечити «систематичне партійне керівництво і контроль за проведенням українізації». Це вимагало, на думку авторів постанови, «вигнання петлюрівських та інших буржуазно-націоналістичних елементів з партійних і радянських організацій»⁶⁵. Сформульована вимога започатковувала кампанію боротьби з «скрипниківщиною», яка в 1933 р. затягнула у свій вир в Україні десятки тисяч представників національної інтелігенції.

Постанова вимагала «негайно перевести на Північному Кавказі діловодство радянських і кооперативних органів “українізованих” районів, а також всі газети та журнали, що видаються, з української мови на російську мову як більш зрозумілу для кубанців, підготувати і до осені перевести викладання в школах на російську мову»⁶⁶.

Постанова від 14 грудня торкалася тільки Північного Кавказу. Але навздогін їй 15 грудня була затверджена постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР про українізацію в Далекосхідному краї, Казахстані, Середній Азії, Центрально-Чорноземній області та інших районах СРСР. У ній застуджувалися виступи і пропозиції про українізацію ряду районів СРСР, які йшли «від окремих українських товаришів». Прізвище М.Скрипника не називалося, він ще був захищений від прямих нападок членством у політбюро ЦК КП(б)У. Постанова вимагала негайного переведення всіх українських газет, друку і видань на російську мову, а до осені 1933 р. — деукраїнізації викладання в школах⁶⁷.

Грудневими постановами 1932 р. політика українізації за межами УСРР припинялася, а безпосередньо в союзній республіці бралася в «їжаків рукавички». Неукраїнські національні райони в УСРР та в інших союзних республіках продовжували існувати. Розташовані на державному кордоні УСРР німецький і польський райони теж залишалися.

Щоправда, майже всіх німців і поляків чекісти виселили з них саме через те, що ці національні райони перебували на кордоні.

Цілеспрямована русифікація українців (поки що тільки за межами їхньої власної республіки) покликана була зменшити загрозу для цілісності радянської імперії. Цю загрозу в Кремлі вбачали в самому існуванні України та українського народу.

Після грудневих постанов 1932 р. з'явилися дві українізації — петлюрівська і більшовицька. Всі небажані для Кремля наслідки українізації тепер можна було вносити на карб петлюрівців.

Підбиваючи перші підсумки чистки партійних і радянських установ від однодумців М.Скрипника, секретар ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б) У П.Постишев на листопадовому (1933 р.) пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У заявив про утворення в українській партійній організації націоналістичного ухилу, який почав «змикатися з інтервенціоністською агентурою на Україні в період боротьби за ліквідацію куркульства як класу». Саме на цьому об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК український націоналізм був уперше названий головною небезпекою в Україні.⁶⁸

На початку 1938 р. в Україну приїхав на постійну роботу М.Хрущов. З призначенням його на посаду першого секретаря ЦК КП(б)У з лексики українських керівників зникли такі поняття, як українізація і великодержавний шовінізм. Без оголошення будь-яких офіційних документів про припинення кампанії українізації почалася неприхована русифікація всіх сфер суспільно-політичного і культурного життя. Та перебіг подій, у першу чергу міжнародних, змусив керівників Кремля відкласти свої наміри.

4. Радянська політична система в добу сталінського штурму

26 травня 1922 р. В.Ленін зазнав першого удару хвороби, внаслідок чого на кілька місяців утратив можливість впливати на діяльність органів влади. За його відсутності на перший план в партії висувалася фігура Л.Троцького. З метою протидії йому Л.Каменєв, Г.Зінов'єв і Й.Сталін об'єдналися в «трійку». Сталін діяв особливо ефективно, розставляючи підконтрольних йому працівників на відповідальні посади в партійному апараті.

На порозі смерті Ленін зрозумів, що для забезпечення стабільності влади потрібні організаційні реформи. Він запропонував збільшити кількість членів ЦК РКП(б) до 50-100 осіб за рахунок найбільш авторитетних представників робітничого класу. Це могло запобігти розколу, яким у його відсутність загрожувало протистояння Троцького і Сталіна. Він також запропонував перетворити пленуми ЦК, які збиралися за регламентом один раз на два місяці, на партійні конференції за участі Центральної контрольної комісії. Саму ЦКК пропонувалося з'єднати в